

Жінка на бойовій лінії

Про книгу

Громадсько-просвітницька діяльність Іванни Блажкевич мала величезний вплив на економічний розвиток Галичини, політичну й національну згуртованість краю. Спогади та щоденникові записи письменниці в основному висвітлюють два періоди: Першу світову війну та розвиток кооперації. Її подвижницьке життя гідне подиву й наслідування. Правдиво й проникливо розкрила авторка спогадів поневіряння галичан під час австро-угорського панування, воєнних лихоліть, польської та німецької окупацій. Мужня, невтомна в обороні українства, ця жінка не корилася жодній владі... Книга неодмінно зацікавить істориків, краєзнавців, студентів, усіх шанувальників творчості письменниці.

ЖІНКА НА БОЙОВІЙ ЛІНІЇ

СПОГАДИ. ЩОДЕННИК

Іванна БЛАЖКЕВИЧ

Серія «Ім'я на обкладинці»

ІВАННА БЛАЖКЕВИЧ

Жінка на бойовій лінії

Спогади, щоденник

Серію «Ім'я на обкладинці» засновано 2016 року.

Блажкевич І.

Жінка на бойовій лінії : спогади, щоденник / І. Блажкевич. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2017. — 336 с. — (Серія «Ім'я на обкладинці»).

ISBN 978-966-10-7578-7

Громадсько-просвітницька діяльність Івонни Блажкевич мала величезний вплив на економічний розвиток Галичини, політичну й національну згуртованість краю.

Спогади та щоденникові записи письменниці в основному висвітлюють два періоди: Першу світову війну та розвиток кооперації.

Її подвижницьке життя гідне подиву й наслідування. Правдиво й проникливо розкрила авторка спогадів поневіряння галичан під час австро-угорського панування, воєнних лихоліть, польської та німецької окупацій.

Мужня, невтомна в обороні українства, ця жінка не корилася жодній владі...

Книга неодмінно зацікавить істориків, краєзнавців, студентів, усіх шанувальників творчості письменниці.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Навчальна книга — Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352) 52-06-07; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com

Збут: (0352) 43-00-46, (050) 338-45-20

Книга поштою: (0352) 51-97-97, (067) 350-18-70, (066) 727-17-62 mail@bohdan-books.com
м. Київ: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

СЛОВО ПРО АВТОРКУ

Розповіддю про цю легендарну жінку треба розпочинати уроки патріотизму в перший день кожного навчального року. Ніхто більше не зробив для розвою кооперації в селах і містечках Галичини, ніж ота тендітна й скромна вчителька та просвітянка. Нічие слово на численних вічах і зборах галичанок не було таким пристрасним і переконливим. Ніхто не мав такої відваги, працелюбства, самопожертви, не зазнав таких болючих втрат...

Іванна Блажкевич народила п'ятеро дітей, однак виростила лише сина Богдана та доньку Дарію-Хризанту.

Донечка Любомира померла в лихоліття Першої світової війни, а 14 і 17 вересня 1928 року на цвинтар віднесли іще дві домовинки: шестирічну Зою та чотирилітню Любцю пригостили отруєним шоколадом... Так польські шовіністи помстилися безутішній матері за любов до України. Доказом цього був лист із чорними обвідками, в ньому – погрози: «Смерть твоїх хаменят – то початок нашої помсти. Вірогідно, відтепер будеш лише собою займатися і занехаєш пропаганду за вашу Україну, котра для вас навіки здохла...». Запис польською мовою зберігся у зошиті письменниці.

А 15 листопада 1938 року її було люто упокорено – вивели жандарми на околицю Денисова й дали 120 буків (рахувала, доки не знепритомніла). Понад три місяці львівські лікарі боролися за її видужання... Повернулася до сім'ї, до суспільної праці, але без ціпка ходити уже не могла... Втратила зуби, мала переламані кісточки на всіх пальцях. Тож писала вже дуже нечітко, подекуди годі розшифрувати написане...

Були в її житті й обшуки, й численні арешти, й переховування по лісах та у добрих людей.

Окупантів, у тому числі й «советських», бісила нескореність Іванни, тож діставалося їй від усіх властей, особливо на схилку літ: і родинний будинок конфісковували, і город грозилися відібрати, й обкладали непосильними повинностями й податками...

А вона 1 листопада 1918 року була делегаткою від Галицької округи до Народних зборів у Львові, на яких проголошено ЗУНР, а наступного дня іменем проголошеної України очолила на цих теренах ліквідацію владних установ і жандармських постерунків. Провела понад 700 віч, зборів, мітингів. Допомогала селянам добитися відшкодувань за поруйноване війною майно.

В багатьох населених пунктах за її сприяння відкрили дитсадки, читальні, різноманітні господарчі курси для молоді, кооперативні крамниці, молочарні тощо. Лише в 1932 році, внаслідок виснажливої праці, їй вдалося залучити до кооперативного руху 2166 осіб у 83 селах Поділля. Від 1936 року працювала директором Повітового союзу кооператив у Тернополі.

Окрім того збрала понад 200 взірців місцевих вишивок. Писала вірші та п'єси для дітей. Опублікувала близько трьох сотень статей на різноманітну тематику, особливо переймалася освітою та суспільним становищем жіноцтва. У роки Другої світової війни відкрила у Денисові сільськогосподарську школу й тим врятувала від вивезення до Німеччини молодь свого й довколишніх сіл.

1963 року Іванну Омелянівну прийняли до Спілки письменників СРСР і нарешті почали виплачувати їй пенсію.

На Тернопільщині 1993 року засновано премію Іванни Блажкевич, якою нагороджують митців за твори для дітей та юнацтва.

У Денисівському краєзнавчому музеї, створення котрого письменниця зініціювала в 1967 році, є фонд її імені. Там і в родинній оселі, що теж стала музеєм, зберігаються безцінні експонати, що свідчать про подвижництво славної краянки.

Ці записи окремою книгою публікуються вперше, але їх фрагменти з подачі поетеси Оксани Сенатович оприлюднювалися в літературно-мистецьких часописах «Дзвін» і «Тернопіль» ще в 1990-их.

Активно долучилися до популяризації творчості письменниці краєзнавці: Богдан Савак, Володимир Хома, Петро Медведик, Ядвіга Федик; літераторка Богдана Дерій; родини Блажкевичів і П'ятківських.

Книгу «Жінка на бойовій лінії» Іванна Блажкевич komponувала на основі власних щоденників. На жаль, багато тексту з різних причин втрачено, деякі віхи життя авторка оминула зумисне. Найретельніше записувала події Першої світової війни, повний сподівань і звершень

період проголошення ЗУНР та розгул пілсудчини в час повоєння...
Згодом епізодично описала будні та свята кооперації.

Текст подано за сучасним правописом зі значним збереженням лексичних, фразеологічних, морфологічних особливостей, притаманних мовленню письменниці й характерних для тодішнього часу.

Ірина Дем'янова

СПОГАДИ

Ще в 1953 році дала я слово художниці Олені Кульчицькій, що напишу спогади про свій життєвий шлях. Велика наша художниця взяла мене за руку: «Приречіть! Це треба конче зробити!». Я прирекла. І вже десять літ лежить мені на душі дане Олені Львівні слово. Але життєві обставини, буденна праця, старання про хліб насущний забрали десять літ життя, і до писання спогадів не прийшло.

А це тепер знову Ірина Вільде налягає на мене: «Пишіть спогади. І то обов'язково пишіть. Бо ці ваші спогади будуть важливою сторінкою в історії галицької України. Пишіть і спішіть. Бо час недовгий».

Час недовгий. Це грізне «мементо» змусило мене заглянути в минуле. Оглянутися на свій життєвий шлях, на якому були рожі, але більше було терня.

Побачила я світ 9.10.1886 р. в сім'ї Омеляна Григоровича Бородієвича, учителя школи в Денисові на Тернопільщині. Була я третьою дитиною з черги, ще один брат народився три роки опісля.

Матір пам'ятаю небагато. Але казали мені, що була гарна, як ангел, і добра, як ангел. Любили лад і чистоту в усьому. Мені залишилася в тямці пригода: було це в суботу. Долівка в кімнаті чистенько вимита. А мене мама купають у великій мисці. Я вдарила ніжкою і вилила всю воду з миски. Вода залила долівку. От дістався мені від мами легенький ляпас, а опісля заснула я в її коханих теплих обіймах. Коли мама померла, мені було три рочки. Тямлю, як перед смертю благословили нас, свою громаду діточок. Пам'ятаю оточену вазонами домовину, і кругом клячали жінки, а коли я переходила коло них, почула жалісне слово «сирітка» і дуже не злюбила того слова. Коли після похорону засіла родина за стіл до вечері, я спиталася в бабуні: «А хто мамі вечеру занесе?» Всі вибухнули плачем, і ніхто того дня не вечеряв.

Зостались батенько з чотирма діточками. Мене і однорічного брата взяли до себе батьки мами до Збаража, де дідो Сильвестер Щепановський був лісничим у графа Німентовського. Простора

лісничівка, великий город з саджавкою, висока гойдалка біля старезної липи, любовна ласка дідуся, бабусі та тіток звеселяли моє дитинство. Разом з нами виховувалася наша ровесниця Юзя, кругла сирота, яку бабуня притулила як рідну. З тіток найбільше любила я т. Толю, а брат Євген тулився до т. Ліни. В домі діда говорили по-польськи, але дід вирішив, щоб ми молилися по-своєму і щоб польської молитви нас не вчили. За прийнятим тоді звичаєм дівчата йшли за мамою, хлопці – за татом в мішаних подружжях.

Але наші мама не хотіли робити різниці між дітьми і за її згодою – ми, всі діти, були хрещені в церкві, виховувалися в українському дусі, хоч тато з мамою говорили польською мовою. Але до нас, до дітей, зверталися по-українськи. У діда попали ми в польське довкілля і мимоволі присвоювали польську мову. Але в пекарні говорили всі по-українськи, і я дружила з наймичкою Мариною, яка, сівши під куделею, розказувала нам байки та казки: про Бабу Ягу, про 12 розбійників, Попелюшку та ін.

Великою подією щороку були Різдвяні свята. Обов'язково приїздили на Святвечір батенько з сестрою Меланею і братом Остапом. З'їздилися тоді й інші внуки і всі ми нетерпляче чекали вечора та таємної ялинки, про яку сповіщав дзвоник у великій кімнаті. Входили ми туди поспішаючи, бо хотіли побачити ангела, який приносив нам ялинку. Ми тихцем знали, що тим «ангелом» є тітка Ліна, яка завернена в простирадло, поставивши ялинку, зникала, як привид. Ялинка робила на нас чаруюче враження. Свічки, чічки, золоті горіхи, червоні яблука, різнокольорові лантухи. Під ялинкою окремі дарунки з підписами для всіх учасників свята. Коли перейшло перше враження від освіченої ялинки, дідо брав скрипку і під його проводом колядували довго-довго.

В сінях, що вели до їдальні, була невеличка комірчина з полицками, на яких тітка переховувала варення. Одного разу довго шукали всі, де подівся малий Ґеньо, і не могли знайти. Несподівано почули в комірчині: «А-а-а». Це Ґеньо доїдав слоїк вишень. Тітки були обурені й скаргу винесли під осуд діда, авторитет якого всі дуже шанували. Дідо велів принести ще один слоїк варення і змусив Ґеня, щоб той показав, як їв. Але хлопець вже мав досить і більше не хотів їсти. На тому справу закінчено.

Літом приїздив на лісничівку сестрінок бабуні, студент політехніки Лех Надводський. Одного разу закинув він мене на гойдалці так високо, що я зачепилася в гіллю столітньої липи і так залишилася висіти, поки принесли драбину і мене відчіпили. І тремтіла я від страху, і плакала, а опісля дуже раділа, коли опинилася на землі.

Лех звичайно читав до пізньої ночі, а ощадна бабуня сварила, що він багато нафти висвічує. Тоді Лех пішов до Збаража і купив 4 великих свічки. Вечером поставив своє ліжко на середину кімнати, засвітив свічки і пожився, читав допізна. Бабуня побачила, що світло не гасне, пішла, щоб знову сестрінка насварити. Але, відкривши двері, ледь не зімліла, бо думала, що це мерлець лежить насеред хати поміж свічками. От і прозвали ми Леха «Лихом».

Одного разу бавилися ми біля саджавки. Малий Геньо впав у воду і почав тонути. Юзя скочила за ним без надумання і витягнула потопельника. Відтоді почали ми всі ставитися до неї з великою пошаною.

Любила я заходити до дідової контори. Там на стінах висіло багато рогів від козлів та оленів і мисливські картини. Дідо брав мене на коліна та казав читати газету «Кур'єр Львовські». І це були перші букви, які закріпилися в моїй пам'яті.

Поки ще мама жили, домашнє господарство в нас дома спочивало в руках доброї бабуні Марії зі Струмінських Бородієвичевої. Вона дуже любила нас, внуків, і розвезла¹ як «фанди циганські». Щодня питалася кожного з нас, що йому варити, і ставила на плиту замовлену малюками страву в маленьких горнятах. У діда Щепановського був строгий режим і нікому не дозволяли вередувати. В перших днях, коли мене туди привезли, я дуже дивувалася, що ніхто не питається, що мені зварити на обід. І коли подали на стіл борщ, я закопичила губи й ані думаю їсти борщ, бо я його зроду не їла. На друге була печена качка. Але дідо вирішив: «Не їсть борщу, нічого більше не дістане». Тіткам жаль було малої сирітки, але дідове слово було святе. І я встала від обіду, не ткнувши² борщу. На підвечірок всі пили каву, а переді мною знову поставили борщ. Але я його і тепер не ткнула. А при вечері перепросилася, і борщ дуже мені смакував. Опісля вже ніколи більше не пробувала я вередувати і все життя благословила пам'ять діда за його гострий режим.

Коли вже треба було йти в школу, взяли мене батенько до Денисова. Тут зраділа я товариством старшої сестри Мелані і брата Остапа. Сестра по-материнськи піклувалася мною, але невдовзі відвезли її до школи в Тернопіль. Відтам посилала вона мені щоразу маленькі подарунки, якими я дуже дорожила.

З братом Остапом ми дружили, але він не радо мене бачив між своїми товаришами хлоп'ячих витівок. Зате в мене було повно своїх друзів довкруги. До котрої хати я не зайшла, всюди зустрічала мене ласка. Гладили мене по голівці, пригощали їжею і заодно жалували «бідна сирітка». А хоч слово «сирітка» мене дуже боліло, товаришок в мене було багато, бо в кожній сусідській хаті було повно дітей: одні народжувались, другі помирали. Ми супроводжували їх на цвинтар і плакали як за рідними.

У сусіда Павла пам'ятаю вісім похоронів, а троє дівчат вирости. Те саме було і в других сусідів. Багато жертв з-поміж дітей брала задавка або дифтерит. Протидифтеричного щеплення ще тоді не було. Лікували задавку, витираючи горло квачем, вмоченим у мед зі сажею, полоскали горло соком з цвіклового³ буряка з медом і оцтом та клали на шию оклади⁴ з горілки. Дифтерит був для всіх великим пострахом, а мої батенько скільки разів приходила зі школи, то казали мені казати голосно «а-а-а», при чому перевіряли чистоту голосу. Але лихо якось мишло нашу хату.

Дуже я любила свого батенька. Ніколи вони мене пальцем не ткнули, хоч моїм братчикам попадало не раз за їх витівки. Для мене була найтяжча кара стояти або клячати в кутку. Звичайно батенько правили учнівські зошити, а діти відбували кару. Годинник цікав, а його вказівки⁵ тоді пересувалися дуже помаленько. Але яка радість нас огортала, коли пролунало батенькове «встань» чи «вийди». Втішно цілували ми батенькову руку, поспішно просили пробачення і прирікали: «Вже більше не буду». Зі мною це траплялося рідко коли, бо я боялася зробити що-небудь батенькові не до вподоби, а навіть молилася, щоб Бог дав мені змогу вгадувати батенькові бажання та завше вволити їх волю.

А коли раз я мимохіть зачула, що наша сусідка намовляла батенька до женячки, а батенько обрушилися і сказали: «Дарма. Я собі жінку знайти можу, але дітям я матері не знайду». Мене застановив цей доказ

батенькової любові до нас, чотирьох сиріт. І відтоді я ще більше полюбила тата та старалася в усім їм догодити.

З навчанням штуки письма зі мною клопоту не було. Я ще в Збаражі у діда вивчила і польську, і українську азбуку. Любила розв'язувати арифметичні задачки, над якими старший від мене брат сушив собі голову, залюбки виучувала віршики, які попало. Діставши від батенька «Історію України-Руси» вчитувалася в неї, оглядаючи ілюстрації: домовини Нестора, портрети князів Ярослава, Бориса і Гліба, княгині Ольги, князя Володимира, короля Данила, могилу Шевченка в Каневі й інші. Батенько перепитували мене, закриваючи підпис під малюнком, але я ніколи не помилилася. За те гладили мене по голові, цілували в чоло і брали на коліна. А я була рада, тулячи голову до батенькових грудей. Часто брали мене батенько зі собою в поле. Любила я пожитися на дно візка і дивитися, як по небу пересувалися хмаринки. Чого то не бачила я в тих облаках. І гори, і зачаровані замки, і богатирів велетнів, і ридвани бистроїзді та різні людські подоби, між якими конче хотіла дошукатися рис своєї матусі. На її могилу ми, всі діти, часто забігали, носили туди віночки та букети з квіток. В городчику доглядали ми кущики рожі, що її ще мама наша посадила. А коли з маминої шовкової зеленої сукні покрили ковдру, ми всі хотіли спати під «маминою ковдрою». З любов'ю вдивляюся в портрет мами, що його змалював Корнило Устиянович в році 1888.

Коли ми бували на маминій могилі з батеньком в річницю смерті мами 24.1. або в задушні дні в часі Великодня, мені серце краялося, як батенько плакали.

Батенько заодно наказували нам любити, цінувати й шанувати найбільший скарб народу – рідну мову:

*Мово рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має.
Як ту мову мож забути?
Нею ненька вчила
Говорити і співати,
Ненька наша мила.*

*Як ту мову мож забути,
Що звуками тими
Ми до Бога мольби слали
Ще дітьми малими.
У тій мові ми співали,
В ній казки казали,
У тій мові нам минуле
Наше розказали.*

Батенько дуже любили в товаристві знайомих, які часто збиралися в нас на безалкогольну перекуску, забавляти товариство оповіданнями і м. ін. про мисливські пригоди.

З батенькових оповідань знаю, що наш дідो Гриць Бородій походив з Сервир. Працював на фільварку завідуючим. З часом вдалося йому купити невеличку земельну посілість, хутір у Мільні біля Залізців.

Батенько були найстаршим з дітей, яких було семеро, з того дві доньки від першої жінки, старші від батенька. Коли дідо женився вдруге на моїй бабуні Марії Струмінській, якої швагер був священником в Утішкові, а брат Осип Струмінський, парох в Денисові, на бажання молоді змінив прізвище на Бородієвич. І вже під тим прізвищем списане було перед шлюбом.

Дідо противилися дальшій науці дітей, і мої тато втекли 12-літнім хлопцем з дому під опіку свого дядька о. Білевича, який віддав хлопця до школи у Львові. Тут він закінчив «препаранду» (підготовчу школу) і вже в 16 років став безплатним помічником учителя в Ріпневі Золочівського повіту. Після двох літ назначено йому зарплату – 117 зл. ринських готівкою і 17 центнерів збіжжя (гречки).

В році 1867 перенесено батенька на роботу до школи в Денисові з зарплатою 9660 зл. ринських і 34 метричних центнерів збіжжя (4 ц пшениці, 10 ц жита, 10 ц гречки, 10 ц ячменю).

В межичассі помер дідо Григорій Бородієвич, а бабуня, продавши хутір у Мільні, перенеслася з дітьми до свого брата, вдівця Осипа Струмінського в Денисові, де вже батенько вчителював. Ще з Ріпнева посилали батенько до школи свого брата Осипа та опісля допомагали йому на університеті у Львові.

До Денисова одночасно з батеньком прийшов молодий священик о. Осип Вітошинський, і вони обидва стали до боротьби з темнотою і пияцтвом села. Про їх спільну роботу в читальні та інших установах я розповідала в спогадах про о. Вітошинського.

Зокрема батенько вчили зацікавлених хлопців пасічництва та садівництва. Коло школи була невелика шкілька плодкових дерев, де хлопці практично вчилися щепити. Часто батенько виписували сортове насіння збіжжя, городини, квітів. Спроваджені ними сині картоплі давали чудові збори. Їх називали «професорові бараболі».

Свого батенька затимила я як людину невсипущої праці. Вийшовши зі школи, йшов до господарки в полі, в пасіці, в садку. Вечорами виправляв учнівські зошити, приготував лекції. В неділю йшов до читальні, де завше було гамірно, але втишувалося, коли батько починав говорити. Коли батько був удома, до нього приходили різні люди за порадами та допомогою. Для нас, дітей, було в батька маленько часу. Я знала, що батенько нас любить і знала, що він обвантажений роботою. З вдячністю приймала я старання батенька, щоб ми були вдягнені і взуті, щоб мали шкільні книжки і приладдя, а попри це все діставали ми гарні книжечки як гостинець з Тернополя.

Приїхавши від діда зі Збаража, поступила я в школу в Денисові в перший клас, в якому вчителем були мій батенько. Не знала я на яку стати. Чи казати «прошу вчителя», чи «татунцю», як вдома. Але до тижня перевели мене в другий клас, бо я вже читала зовсім гладко і рахувала поза тисячку.

Другим учителем в тодішній школі був Антін Лерхер, син пекаря з Тернополя, німець по національності. Як дуже ми, школярі, любили того неоціненного педагога. Всі свої сили й старання віддавав він школі, унаочнював навчання, уладжував з нами екскурсії, навіть вечорами збирав школярів, щоб вивчили громади звезд. Зоряне вечірне небо манило нас до себе. І ми, учні, радо бігли до школи, де чекав нас добрий, улюблений учитель. Зібралася нас громадка, а він нам так чудово розкажує про неосяжні небесні простори, про безконечну велич небесних тіл, про Молочну або Чумацьку Дорогу. При його допомозі вивчаємо громади звезд: Великий Віз, Малий Віз, Косарі, Квочка. Не хочеться йти спати додому. Здається, до ранку слухали б. Але наказ учителя святий. Він ділить нас громадками, що йдуть в одну сторону

села, і, збуджені, розходимося. А другої днини – олівці в руки і звітуємо, що ми вивчили вчора на зоряному небі. Зарисовуємо громади спостережених зізд і підписуємо їх назви. Це були найприємніші уроки географії. Про них згадала я в часі свого побуту в Києві в 1956 р., йдучи в київській планетарій. Здалося мені, що мій народний учитель також йде зі мною туди.

Чудові наші шкільні прогулянки супроводили веселі пісні:

Веселе щасливе

Хлоп'яче життя.

Нас горе не давить,

Не тисне журба.

Сміємось, гуляєм,

Співаєм щодня.

Веселе щасливе

Хлоп'яче життя.

Уліті в садочку

Смачні груші рвем.

Восени на полі

Картоплю печем.

Взимі вийду на гору,

Як санчата піпру,

Як пуцуюся стрілою,

Тільки копїт за мною.

До гаю йшли ми співаючи:

Раз-два, раз-два, діти, в гай.

Раз-два, раз-два, бо вже май.

Там пташата вже співають,

Красні метелики літають,

Раз-два, раз-два, діти, в гай.

Раз-два, раз-два, бо вже май.

Ку-ку! Ку-ку! – чути в ліску.

Ходім співаймо, радо вітаймо

Божу, Божу, Божу весну.

Ку-ку, ку-ку, птичко мала,

Ой ти кувала, правду казала:

Прийшла, прийшла, прийшла весна.

Під супровід скрипки виучували ми Миколи Устияновича «Верховино, світку ти наш». Також під скрипку співали «Прийди, весно, прийди, свята» (слова Михайла Павлика).

Правда, що в школі часом наш учитель давав «пацу» неслухняним чи недбалим школярам, а за більші провини «тріпав шкіру», але тоді було прийнято, що «хто любить синка, не жалує тростинки». І вона була в нашого вчителя. Служила не тільки як середник⁶ кари, але була й показником² на дошці чи карті.

Одного разу учитель махнув тростиною, а вона розлетілася. Видно було, що хтось її надрізав. Учитель зблід. Школярі завмерли. Але спокійні переконливі слова вчителя так вплинули на всіх, що коли той завізвав, щоби встав і признався той, хто підрізав тростину, винуватець помаленько, схиливши голову, самочинно встав у лавці. Всі були приготовані на найгірше, але вчитель підійшов до хлопця, взяв його лагідно за підборіддя і, глянувши йому в очі, спитав: «Пощо ти мені зробив прикрість?» Хлопець почервонів і розплакався. На тому справа закінчилася.

Багато печальності віддавав Антін Лерхер нам, сиріткам, що зростали без мами. Була в нас завше платна домогосподарка, але поза тим, щоби ми не були голодні та мали чисту білизну, не турбувалася більше. Зате наш учитель цікавився, щоби ми не тільки вивчали уроки, але дбав, щоби ми були чемні. Вчив нас робити іграшки з паперу, заводив різні ігри, готував нас до домашніх і церковних торжеств. Виучував з нами віршики з побажаннями для батенька на Новий рік та день народження, відзначав наші іменини, деколи брав нас на човен, повозити по Стрипі. Одного разу тільки відплили ми від берега, човен перевернувся. Учитель притьмом скочив у воду і витягнув нас всіх осьмеро. Скінчилося на змоченню святкового одягу, за що дісталася нам нам вдома «на горіхи». Попри навчання в школі вчитель Лерхер приватно підготовляв до іспитів в гімназію здібніших учнів. Його стараннями, а також стараннями о. Осипа Вітошинського щорічно поступали в гімназію в Тернопіль кілька хлопців. Полекшою для

батьків було оснований в Тернополі «руської бурси», де за невеликою оплатою учні середніх шкіл мали приміщення і харч.

Старанням учителя А. Лерхера коло школи красувалися клумби, засаджені привезеними з Тернополя квітами. Цікаво, що він учив дівчат вишивати і доставляв їм кольорові нитки. Всі ми дуже жаліли, коли недуга змусила нашого улюбленого вчителя покинути працю в школі. Але учні держали з ним зв'язок і по літах відвідували старого педагога в Княгиничах біля Івано-Франківська. На все життя заховалася в серці денисівських учнів любов до щирого вихователя.

Радістю наповнилася наша хата, коли нам в 1893 р. батенько привезли з Тернополя «Кобзар». Він став настільною книжкою, в яку ми всі вчитувалися. Щораз батенько доручали вивчити якийсь виїмок з віршів «Кобзаря», зазначаючи: звідси-доти. І я виучувала, але не тільки зазначений виїмок, а й цілу поему, хоч ясно, що не розуміла всього. Але захоплювала мене гра слів. Першим був віршик:

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.*

Тим віршиком привітала я нашого господаря Гаврила Дідича, коли він повертався з поля з плугом. Старенький висадив мене на коня, з таємничою міною всунув мені в кишеню фартушка маленького зайчика. А ще пообіцяв казку розказати. А здається, що ніхто не вмів так розказувати казок як наш дідусь Гаврило. Зате я для нього зараз другої днини вивчила цілого «Перебендю». Мені здавалося, що то про нашого дідуса Гаврила написано, бо в нього також були сивий вус і чуприна. А вивчаючи віршик «Тече вода із-за гаю», я була впевнена, що це віршик про наших качок на Стрипі.

*Село! І серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка, село.
Зеленим гаєм поросло.*

Ці слова, по-мойому, Шевченко написав про моє рідне село, про мій дорогий Денисів, який я дуже-дуже любила. Гіркими сльозами плакала

я за малим хлопчиком з віршика «І золотої, й дорогої». Хоч бабуня казали, що «Катерину» читати для мене не підходить, проте тишком-нишком прочитала «Катерину» і «Тополю» та «Наймичку». Берегли мене перед впливом «Катерини». Але ніхто не цікавився, що наша «вихователька»-домогосподарка Мальвіна Вакулінська заставляла⁸ мене під її диктат переписати польську поему «Леонардо і Бльондина». Сама собі дивуюся, що в 1894 році я, тоді дев'ятирічна дитина, мала терпеливість переписати 270 стрічок із складових, що забрало звиш 15 сторінок шкільного зошита. З любові до віршування я таку тяжку для дитини працю виконала. Автор тої поезії описує роман Герлика з княжною, їх любовні нічні пригоди, трагічну смерть коханця від рук батька героїні, який опісля послав доньці, як подарунок, серце Леонарда, що плавало в його крові. Побачивши це серце, Бльондина з розпуки гине. А батько, що вбив її коханця, вбиває тоді відкиненого претендента на руку Бльондини, який підглянув її роман з Герликом і намовив батька до вбивства. Одним словом, «прекрасна» і «повчаюча» лектура для дев'ятирічної дівчинки-дитини. Але мене ця поема не захоплювала. Щораз поверталася я до «Кобзаря», а там дістала в подарок твори Уляни Кравченко «Пріма вето» та Франка збірку віршів «З вершин і низин». Вчитувалася в «Панські жарти», відтворюючи в уяві образи часів панщини, про яку старий дідусь Гаврило співав:

*Ой втікала панцинонька
Та на задні двері,
А пан просив:
«Ой вернися, панцинонько,
Хоч ще до вечері».
Не вернуса, не вернуса,
Бо я не повинна,
Не вмілисте шанувати –
Я тому не винна.*

Опісля оповідав проханий дідусь про ватажка Нечипоровича, що нападав на панів, грабував маєтки, а потім сіяв-розкидав золотими дукатами та срібними талярами між бідних людей.

Такий напад на фільварок мав місце і в Денисові. Обрабували⁹ стару паню поміщицю Уєйську, яка зі страху з ума зійшла. І заодно боялися Нечипоровича.

Попри книжки, що їх діставали ми від батенька як гостинці з міста, виписали нам батенько «Бібліотеку для молодіжі», яку видавав проф. Юліян Насальський в Коломиї. Любили ми ті книжки, а особливо історичного змісту.

Одного разу листоноша подав батенькові якесь письмо до підпису. Це була петиція учителів до вищих властей. Батько переглянули поставлені підписи і з обуренням сказали: «І ніхто не підписав по-українськи. Не шанують себе люди». І батенько підписали по-українськи, за що шкільний інспектор натякнув батенькові при нагоді. Опісля прийшли острійші накази. Батенько лежали тяжко хворі. Приїхав інспектор на візитацію¹⁰ школи. Присилає післанця, щоб батенько негайно явилися в школі, але це було неможливо, і батенько переказали, що хіба з постіллю принесуть до школи. Інспектор від'їхав лютий, а коли батько звернувся з проханням про відпустку для виїзду на курорт, заяву відкинув. Батенько поїхав без відпустки. Тоді в дорозі службовій перенесли¹¹ батька до Чортівця коло Обертина. Батько не погодилися. Справа оперлася о краєву шкільну раду у Львові і закінчилася тим, що батенька передчасно спенсіонували¹². Як пенсіонер батенько повністю віддалися громадській роботі та старанню про дітей. Розводили сади та поширювали пасічництво. Ще при школі плекали розсадник садових дерев, де учні вчилися практично щепити плодові дерева. Виходячи зі школи, учні діставали від батенька по дві щепи для засадження в своїм городі. До того о. Вітошинський ставив вимогу новоженцям посадити також дві щепи. І так у Денисові поширювалося садівництво. Як пенсіонер мусив тато вийти зі шкільного помешкання і на скору руку побудувати якусь хату. Тоді якраз ліквідували будівельні роботи при залізниці Ходорів–Тернопіль і батенько купив барак, який перевезли на закуплену давніше присадибну ділянку і здвигнули¹³ двокімнатний домік. Перше збудовано тут стайні і стодолу, а молодий садочок вже плодоносив. Моя сестра Меланя якраз тоді скінчила віділову школу в Тернополі, а мені прийшлося поступати в 4-й клас. В Денисові тоді було тільки 3 класи. Отже батенько вирішили відвезти мене в школу до Тернополя.

Я дуже хотіла вчитися. Але було мені подумати, що я покину батенька, покину своє село, свою Стрипу, подружок і товаришів – в грудях давило, а плач товкся в горлі. Але рішення було остаточне. В середині липня 1896 р. поїхала я з батеньком до Тернополя здавати вступний іспит. Здала я його відмінно, і записали мене як ученицю 4 класу школи Крульовей Ядвіги в Тернополі.

Тимчасом батенько купили кілька бочок на мед, бо зближався час медозбору, а було в нас понад 100 бджолородин. І батенько заявили мені, що тому, що на возі місця немає, я поїду додому залізницею. Я розгубилася, бо ще ніколи залізницею не їхала і не знала кудю йти до станції. Але батенько дали мені 36 крейцарів на білет і сказали, що станція «на кінці язика». Показали в якому напрямі мені йти, попрощалися зі мною, і я пішла. І дійсно знайшла станцію «на кінці язика», бо, питаючи людей, дійшла аж до каси, купила за 36 крейцарів білет і щасливо ви'сіла¹⁴ на станції Денисів. Домашні здивувалися, бо я прийшла додому на три години скоріше, чим батенько приїхали кіньми. Це «напутіє» батенькове придалося мені не раз у житті, навіть як зблудила я вночі в 1918 році на вулицях Відня, батенькова рада «на кінці язика» завела мене до тодішньої домівки.

Почалися приготування до від'їзду в школу. Поки помагала я в пасіці при медозборі, не було часу думати про від'їзд. Але як почали дозрівати яблука «Білий налив», з'ясувала я собі, що від'їзд недалеко. А дні мчали блискавкою. Здається, що в часі канікул вони минають найскоріше. Непомітно зближався кінець серпня. Вже лагодять мені виправу і білизну, одяг. А я, як лиш вдасться, тікаю до своїх подружок. То весілля справляєм, то хоронимо подохле гуся, то граємося в «фарби» чи війну. А мене заодно переслідуює свідомість, що ось-ось і пропаде моя свобода і треба буде покинути безжурне дитинство. Прощалася зі всім, навіть із телятком. 1 вересня від'їзд до Тернополя. Примістили мене у своїх людей. Але в школі довкілля чуже: всюди польська мова, польські написи, польська пісня. А ще ті мури, ті мури! Придавили вони мене, привиклу до природи і простору. Ридаючи цілувала я спрацьовані батенькові руки, прощалася з їздовим, гладила коників... і зосталася на чужині. Не лізла мені в горло перша чужа вечеря. Довго я оберталася на чужій постелі, поки сон взяв мене в свої обійми. Ранком – скромний сніданок і до школи з донькою господарів,

роком старшою від мене. Розпочався шкільний рік богослуженням в церкві, звідки ми пішли домів.

Другої днини – ознайомлення зі шкільним режимом, поділ годин і т. п. Розглянулася між товаришками. На 40 учениць тільки 12 українок, але всі говорять по-польськи. Зблизилася я до них, а згодом подружили ми зі собою. Шкільний матеріал засвоювала я без труднощів. Вивчивши ще у діда польську мову, володіла я нею вільно і писала без помилок. Арифметика була для мене іграшкою. Сільська школа дала мені більше в третьому класі відомостей, ніж тут вчили в 4 класі. Вже в першій чверті вибилася я на чоло класу. Всі оцінки були «дуже добре», а батенько жартували, що в мене в школі вміють тільки «дуже добре» писати. До шкільного режиму я звикла, з товаришками подружила. Але з харчуванням вдома було зле. Рано – склянка кави з булочкою, це мусило вистачити мені до обіду, себто до 14 години. Голод дошкуляв. У школі можна було купити булочку чи колачик, але в мене не було грошей. Прикро мені було, що коли нас відправляли рано до школи, діти господині діставали в портфель перекуску, але для мене її не було. Часто мені в школі ставало погано від голоду. Товаришки завважили, що я не приношу зі собою сніданку і сказали про це керівниці класу. Вона мені порадила приносити зі собою 2 крейцарі, щоб купити сніданок в школі. Слідуючого¹⁵ дня, збираючись до школи, попросила я господиню, щоб дала мені на купно¹⁶ сніданку в школі 2 крейцарі з грошей, які для мене дали їй мої батенько. Господиня на мене викричалася, що я її ображаю, бо виходить, що вона мене лихо¹⁷ харчує. І я зі слізьми пішла в школу. Це було перед святковими канікулами. Батенько прислали по нас коні, і я з братом, який жив у бурсі¹⁸, поїхали додому. За кілька днів вибралися ми в гостину до тітки, яка мешкала в Беневій. Там я розказала про свої харчові гаразди, і тітка вирішила, що я вже до своєї господині в Тернопіль не вернуся. Я зосталася в тітки, а на наше Різдво поїхали ми до батенька, тітка справу полагодила так, що в нас зосталася її донька Галя, моя ровесниця, і з нею разом ми почали вивчати приватно матеріал 4 класу. Долучили до нас ще Доля Скибінського. Ми всі троє дружили і пильно виучували уроки, які завдавав учитель Михайло Вецлавський, що прийшов на батенькове місце. А на уроки німецької мови ходили ми до Купчинців, де жили

моя тітка Анна за учителем Городиським. Ходили щодня з полудня понад красиві береги Стрипи, зриваючи при тому квітки лоташу та незабудьки. Під кінець року здали я і Галя іспит до 5 класу, а Дольо до гімназії в Тернополі.

Любила я записувати пісеньки, де зачула, та й сама пробувала їх складати, але так, щоб ніхто не знав і не поглузував з мене.

Мої виховательки змінювалися. Недовго попасала¹⁹ Вакулінська. На її місце прийшла Чапекова. Жінка поважна. Любила молитися і нас, дітей, заставляла до молитви. І в молитві я часто шукала допомоги та розради. Шукала і знаходила. І скільки разів мені щось повелося, була я все в тому переконана, що це мені молитва допомогла.

Мій перший рецензент

В управителя школи жив брат його жінки Осип Александрович. Він похвалився мені, що пише вірші. Моя нова вихователька, прочитавши повість Крашевського «Облога Ченстохова», доручила мені цю грубезну книжку. І я її прочитала, захопившись змістом, переповіла у віршованій формі. Вийшло 150 стрічок восьмискладових. Написавши, сховала в свій куток, щоб не попала кому в руки. Але самохвальба Александровича спонукала мене, що я теж похвалилася йому своїм віршем. Прочитавши мою «Облогу Ченстохова» о. Александрович написав на неї рецензію.

Написано 1.6.1897 р. Мені тоді було неповних 11 років.

Надходив час розлуки з рідним селом, бо я від'їздила до школи в Тернополі. От і в тому зошиті з моєю поемою вписала я віршик на прощання з рідними місцями. Вписала і заховала. Більше жоден рецензент їх не бачив. І ніхто мені не сказав ні злого, ні доброго слова, ніхто не порадив, чи писати і як писати.

І знову розлука з рідним селом і з усім, з чим серце зжилося.

Радісно привітали в школі мене минулорічні товаришки, а до того я жила в родині учителя-пенсіонера Кручковського, його жінка Марія була дуже інтелігентною. Вона горнула до себе дітей та дарила²⁰ їх материнською опікою і любов'ю. Жило нас в неї шестеро. Харчами ми були вдоволені. А попри це водила вона нас громадкою на всі концерти, вистави. А вже найбільше любили ми слухати оповідання

нашої опікунки про її подорожі по Європі. За молодих літ була вона гувернанткою в домі графа Козебрадського в Глібові. Подорожувала з ними по Європі, а кілька літ проживала у Відні, де вивчила німецьку мову і присвоїла собі тамошню працьовитість, господарність і ощадність. Під вечірні сумерки оточували ми свою господиню, яка не давалася просити, щоб розказати про далекі краї. Народжена в Щетятині Рава-Руського повіту як донька мандатора, який після знесення панщини став учителем в Саджавках Гримайлівського району. В 1866 р. звінчалася із учителем з Лошнева Леопольдом Кручковським, а коли він став пенсіонером, купили вони в Тернополі при вул. Качали дімок з присадибною ділянкою, якої половину Марія Кручковська записала для товариства ім. Княгині Ярославни, яке мало за ціллю зорганізувати гуртожиток для дівчат, учениць середньої школи. За те ми дуже поважали нашу господиню, в хаті якої рік-річно як у гуртожитку, знаходили приміщення учні середніх шкіл, маючи в її особі незабутню опікунку і виховательку. Живо цікавилася вона навчанням своїх підопічних дітей і допильновувала, щоб вивчали уроки. Завжди відвідувала батьківські збори і тішилася разом з нами нашими добрими оцінками. Все одно не покидала мене туга за рідним селом. Час від часу приїздили до мене батенько, деколи зустрічалася я з братом, що мешкав у бурсі. А проте я все одно тужила за селом.

Було це весною 1897 р. Йду я вулицею. Камениці давлять мене. Хочу волі, хочу простору, хочу знайомих людей, а тут кругом чужина... Аж ось несподівано чую: «Христос Воскрес!». Я здригнулася і зраділа, коли побачила денисівський куртяк²¹, що заграв веселковими кольорами рідної вишивки. Це мій сусід Грицько Глинка впізнав мене і поздоровив. Зворушена я навіть не відповіла на його привіт. Плач здавив горло і мною оволоділо нестерпне бажання – «хочу додому». Так і прийшла на квартиру плачучи і повторюючи: «хочу додому».

В школі висували мене при кожній нагоді, щоб декламувати, чого я не любила, бо звичайно цензурували призначені для декламації вірші. Навіть «Великих роковин» Климковича побоювались, хоч він там заявляє, що «цісар – святість у нашій народі». А це ясно – без народу бунтуватись годі. А проте таки того «бунту» дуже боялись. Побачивши страх учительки навіть перед таким «бунтом», запропонувала я, що буду декламувати «Дід і камінь». Писала

я і п'єски для шкільних вистав, а вже обов'язково укладала побажання в день народження учительок. І що найдивніше, що їх приймали, хоч писала я на українській мові, якої не любили.

В школі були в мене добрі подруги: Залька Чемеринська, Ірина Лаврінська та Марійка Носкавська. Учительки любили мене. Керівничка класу Францішка Каліцінська душу вкладала в навчання і виховання своїх учнів, які платили за любов любов'ю і прив'язанням. Вона вчила нас рукоділля та часто ходила з нами на прогулянки до гаїв. Учителька рисунків і каліграфії Александра Біліна, строга і справедлива, вимагала від нас точності. Цікавилася нашою лектурою та спрямовувала нас до роботи між сільськими ровесницями. На годинах рисунків веліла учителька читати вголос підібрану нею книжку цікавого змісту. Година минала непомітно. А на другий раз обговорювали заслухане.

Старенька вчителька Александра Гаїк вчила в нас німецьку мову. Цілий рік жила вона дуже ощадно, тулила гріш до гроша, щоб мати змогу в часі канікул виїхати в подорож за рубіж. З приємністю слухали ми її оповідання про Відень, Монако, Венецію, Париж та інші міста Європи. Дуже не любила вона модних новинок. Казала, що мода – це чортівська справа. В бочку без дна чорт впихає одяги, які виходять з моди, а коли вже бочка повна, обертає її горі дном і витягає те, що туди впхав. І так давне стає знову модним.

Ольга Гошовська, низького зросту, з орлиним носом, в цвікері²², строга і вимагаюча – вчила арифметику і фізику. Хотіла ввести свій новий метод ділення в арифметиці. Демонструвала його на повітовій учительській конференції. Але викликані до дошки учениці не дописали, аж мені вдалося врятувати ситуацію, за що вона мені опісля дякувала. А директор хлоп'ячої школи Юрій Геців поклепав²³ мене по плечу кажучи: «Прекрасно вив'язалася, славно». Задача, яку розв'язувала на тому відкритому уроці, була зовсім не складна, і я донині не знаю, чим заслужила похвали.

Директором нашої школи спершу був Володислав Сатке, якого ми дуже поважали за його влучні метеорологічні прогнози. Якщо ми запланували коли дальшу прогулянку, то завжди йшли перед тим спитатися директора, яка буде погода. Дуже жаль нам було, що

невдовзі директор Сатке пішов на пенсію, а його заступила вчителька Ольга Гошовська, якої всі боялися.

Одного разу вона покликала мене до канцелярії. З острахом увійшла я туди, не знаючи, в чім діло. Несподівано директорка каже мені, щоб я не відмовила її проханню і взяла лекцію в учениці п'ятого класу Стасі Петрашевської, і я згодилася. Наступного дня пішла до помешкання Гошовської, яка жила в комфортній кам'яниці Петрашевських, і вона завела мене до моєї підопічної учениці. Зроду не була я ще в таких салонах, не бачила плюшевих коврів²⁴ та м'яких меблів. Ошоломив²⁵ мене комфорт. Але я вже не цофнулася²⁶. Почалося навчання розпещеної одиначки, над якою мама тряслася, щоб дитина не перемучилася. Не раз щойно моя Стася втягнулася в предмет, а мама кличе свою Стасеньку і мене до виберливого²⁷ підвечірку. Годі було мені відмовлятися від запросин, але це мішало²⁸ успіхам моєї праці. За місяць навчання заплатили мені 4 золотих ринських. Це були великі гроші, за які можна було купити пару гарних черевиків. Я зраділа. Було це перед різдвяними канікулами, які до того почалися кілька днів скоріше з причини епідемії кору.

Їдучи додому якраз у надвечір'я св. Миколая, подумала я про подарунки для домашніх. Для батенька купила чорнильницю, зроблену у виді зрізаного каштана. Брунатне блискуче зерно при розкішному зеленому листку приманювало мою увагу за виставочним склом крамниці купця Сваричевського. Я дуже зраділа, купуючи її в дарунок батеньку. Сестрі купила я альбом для фотографій, а братикові Євгену везла чоботи, які відібрала від шевця. Приїхала я на станцію в Денисові. Страшна пороша снігова. Начальник станції не дозволив мені йти додому. Переказав до батенька по коні, а мене взяв до свого помешкання. Довжилися мені години вижидання, коні приїхали вечером, і коли я добилася до батьківської хати, домашні вже клалися спати. Не мала я змоги вложити подарунки за звичаєм під подушку, але вручила кожному до рук. Обцілували мене, а я гордилася, що купила подарунки за свої зароблені гроші. Це було в 1898 році, в 12-му році мого життя. Дуже щиро відробила я цю винагороду за навчання Стасі, а вчителька Гошовська рада була, що її протеже підтягнулася в науці.

Взимі приїхав до Тернополя український театр. Наша господиня, як квочка з курчатами, водилася з нами на кожну виставу. А я була

щаслива, що мала звідки сама собі оплатити квиток на виставу. Звичайно разом з нашою громадкою йшли до театру також учителі, яких харчувала наша господиня: Яків Миколаєвич і Дмитро Дмитерко, професори учительського семінару, Іван Копач та Володимир Левицький, професори гімназії. Вони пояснювали нам вистави, розповідали про акторів: Слободянівну, Стадників, Осиповичеву, Юрчаків, Рубчаків. Від них діставали ми українські книжки головно видання українського педагогічного товариства у Львові. Я купила собі «Кобзар» того ж видання, «Лис Микита», «Абу Касимові капці», «Коваль Бассім» і «Коли ще звірі говорили» Івана Франка та інші. Від тих учителів заслухали про цього великого поета, і я мріяла, щоб колись побачити його.

Ми бачили Франка

Тепла осіння днина 1898 року. Ми, підопічні Марії Кручковської, нашої виховательки, вивчаєм уроки в садочку перед її хатою. Славко Молеко, підперезаний широким шкіряним ременем, заложив за нього руки і кує латинське правило. Славка Тимусівна вираховує задачку. Я вивчаю вірш для шкільного свята. А Богдан Цурковський сперся на частокіл, виглядає на вулицю. Раптом: «Франко йде!» – закликав нас, і ми, всі шестеро, прийшли до частоколу та вп'яли палкі очі на Великого Каменяра, що йшов протилежним боком вулиці (тоді) Міцкевича. Франко для нас був перш за все дорогим оповіданням казок. На правій руці ніс поет пальто. Чорний капелюх, вишивана сорочка, сірий костюм... Ішов вільною ходою, навіть не здогадуючись, що ми поїдали його очима. І що нам дуже хотілося вибігти на вулицю і поздоровити великого поета. Але в нас забракло сміливості. І не могли ми навіть мріяти, щоб нам у польській школі підготували зустріч з Іваном Франком.

Видко, що флюїд із наших очей і сердець доторкнувся до поета, бо, минувши вже нас, оглянувся і чи справді усміхнувся під усом, чи нам лиш так здавалося, але ми ще довго стояли притулені до частоколу і супроводжували його зором, поки перехожі не закрили нам постать Великого Каменяра. Якраз підійшла до нас господиня. Наче за командою крикнули ми одногосно: «Ми бачили Франка. Пішов

туди!». І наша добра опікунка теж глянула вдалину вулиці Міцкевича, кудою пішов поет, прямуючи на передвиборчі збори, що мали відбутися в «Міщанському Братстві» при вулиці Острозького.

А в нашому невеличкому гуртожитку весь вечір тільки й розмови було, що ми бачили Івана Франка. А я з гордістю оповідала, що бачила його ще в 1894 році, коли він промовляв на великому селянському вічу в Купчинцях. З усіх сторін зійшовся нарід, щоб почути палке слово народного пророка. Я чула тоді, як Франко розказував про визиск праці хліборобів та взивав²⁹ до боротьби з неправдою. Тоді перший раз в житті почула я з уст Франка нове слово «страйк». І зрозуміла, що це засіб боротьби працюючих проти експлуатації їх сил. На тому вічу вибрано страйковий комітет в складі: Павла Думки, Миколи Южина і Блажкевича Дмитра, який в порозумінню з Франком на слідуєчий рік заявив поміщикам в Купчинцях, що селяни не вийдуть на жнива, якщо не дістануть десятого снопа. І поміщики мусили поступитися перед домаганням зорганізованих селян. Радісна звістка про цю велику перемогу працюючих пішла на крилах вітру від села до села. Наша перемога.

Бачила Франка і то останній раз – на ювілейному святі у Львові в 1913 році. Хоч недуга підкосила фізично сили Каменяра, але дух його ще з цілою силою бив молотом раз у раз в скалу³⁰ темноти.

В 1934 році інсценізувала я для школи ім. Шашкевича в Станіславі «Лиса Микиту», яку залюбки ставили учні Рідної Школи у Львові в 1936 р. в театрі Різноманітностей.

Боротьба за українські свідоцтва

Учитель Яків Миколайович познайомив нас із австрійським законом, який дозволяв учням-українцям домагатися в польських школах шкільних свідоцтв українською мовою. Хлопці ходили до української гімназії, але нам, дівчатам, треба було покористатися дотичним законом. І ми звернулися до директора школи з домаганням українських свідоцтв. Директор зажадав, щоби батьки наші в цій справі внесли заявки. Ми попросили заявки від батьків. Це директора знову невдоволило. Зажадав, щоби заявки були друковані на бланках. Принесли ми бланки з підписами батьків. Але директор їм не повірив,

і треба було батькові або матері особисто з'явитися в канцелярії директора і там заявку написати. А все-таки ми добилися українських шкільних свідоцтв і дуже раділи нашими успіхами в боротьбі за права рідної мови. Не до вподоби була ця новинка учителькам. Між ними була одинока українка Кароліна Навроцька. Вона раділа разом з нами. Але коли шанована нами Александра Билінянка вперше вписувала в журналі оцінки по-українськи, не могла вгамувати свого невдоволення. Голосно нарікала, що в той час, коли світ стремить³¹ до уніфікації азбуки, їй приходить³² вписувати оцінки «по-московськи». Мене це дуже заболіло. Зате, коли мене товаришки делегували зложити³³ тій учительці побажання в день її народження, я написала довгий вірш в її честь по-українськи. Це було перед годиною малювання. Тепер мене стрінула приємна несподіванка. Учителька бере крейду, підходить до дошки і виводить великий мій монограм³⁴ із українських букв, прибравши листям аканту. І всі учні відрисували його в своїх альбомах. Було це 28.?.1899 року.

* * *

Українська гімназія мала тільки початкові класи. Але в польській гімназії було поважне число українців. Їх заходом за почином українських учителів гімназії рік-річно уладжувано свято Шевченка. Українці не мали свого відповідного будинку, і залу для вистав винаймали в польському «Соколі». Тут теж давав вистави український театр, який гастролював в Тернополі. Зайшов прикрий інцидент. Перед святом Шевченка давали поляки свято в честь Тадея Костюшка і над сценою вивісили його портрет. До свята Шевченка на тому місці вивішено портрет Тараса Шевченка. Поляки добачили в тому зневагу до свого героя і тов. «Сокіл» винесло постанову, що українцям більше залу не віднайме. Це дало почин, що українці прискішеним темпом здвигнули під проводом пароха Володимира Громницького величавий дім товариства «Міщанське Братство» зі залом для вистав, більшою від зали «Сокола». На цьому останньому шевченківському святі в чужій домівці був повністю наш гуртожиток і всі ми гаряче аплодували кожному пункту програми. Очарувала нас декламація учня 7 класу Остапа Постригача. «Заповіт» заслухали ми стоячи, свято закінчили гімном «Ще не вмерла».

Занепокоїлася моя добра опікунка моїм нездоровим виглядом і пішла зі мною до лікаря Мошковича. Цей оглянув мене, узнав, що причиною лиха є значно побільшена підшлункова лімфатична залоза. І радив, щоб її зоперувати. Я без опору погодилася. Назначено день операції. Але, що настала велика спека, лікар відложив операцію до осені, а літом доручив виїхати для лікування в курорт Риманів. Там була крайова лікувальна кольонія. Батенько поробили старання, щоб мене приймили для лікування в згаданій кольонії на п'ятитижневий сезон.

Після закінчення шкільного року виїхала я до Риманова 16.7.1899 р. Прощаючись, батенько наказували мені: «А зараз напиши, як заїхала».

На вид поміщицького палацу в Березовині, який я бачила, їдучи залізницею, написала я в свій зошит: «А там стирти і палати, а тут низькі курні хати».

Ніколи ми в школі не писали самостійні роботи якогось свого твору, до чого так часто змушують учнів у радянській школі.

В початкових класах шкільні задачі зазвичай склалися з відповідей на запитання за переробленою з читанки статтею. Рідше ми переказували зміст якогось оповідання або віршика.

В 7 класі задачі переважно були практичні. Заповняли ми поштові та залізничні переклади, писали ділові листи, телеграми. Це опісля надавалося в житті. Часом треба було ширше відповісти на задане питання, переповісти зміст прочитаної книжки.

І так мій хист до віршування від нікого не дістав якоїсь заохоти чи напрямку. Аж 1907 р. дістала я від свого сусіда підручник для гімназійних класів із вказівками про віршування.

-
- ¹ Розвезла – *тут* – розпестила. (Тут і далі примітки редактора).
- ² Ткнувши – *тут* – зачепивши, попробувавши.
- ³ Цвіклового – столового.
- ⁴ Оклади – компреси.
- ⁵ Вказівки – *тут* –стрілки.
- ⁶ Середник – *тут* – засіб.
- ⁷ Показник – *тут* – указка.
- ⁸ Заставляла – *тут* – змушувала.
- ⁹ Обрабували – ограбували.
- ¹⁰ Візитація – візит, перевірка діяльності.
- ¹¹ Перенесли – *тут* – перевели на інше місце служби.
- ¹² Спенсіонували – відправили на пенсію.
- ¹³ Здвигнули – збудували.
- ¹⁴ Ви'сіла – зійшла.
- ¹⁵ Слідуючого – наступного.
- ¹⁶ Купно – купівля.
- ¹⁷ Лихо – *тут* – погано, кепсько.
- ¹⁸ Бурса – *тут* – гуртожиток.
- ¹⁹ Попасала – *тут* – виховувала.
- ²⁰ Дарила – обдаровувала.
- ²¹ Куртяк – національний чоловічий верхній одяг, куртка, оздоблена вишивкою.
- ²² Цвікер – пенсне; рід окулярів, що закріплюються пружинкою на перенісці.
- ²³ Поклепав – *тут* – поплескав.
- ²⁴ Коврів – килимів.
- ²⁵ Ошоломив – спантеличив.
- ²⁶ Цофнулася – відступила.
- ²⁷ Виберливого – вибагливого.
- ²⁸ Мішало – заважало.
- ²⁹ Взивав – закликав.
- ³⁰ Скалу – скелю.
- ³¹ Стремить – прагне.
- ³² Приходиться – доводиться.
- ³³ Зложити – скласти.
- ³⁴ Монограм – монограма, початкові літери імені та прізвища, переплетені у візерунок.

ЖІНКА НА БОЙОВІЙ ЛІНІЇ

30.07.14 – 14.07.15

Тривожний знак

Точно опівночі з 30 на 31 липня 1914 р. тріснула струна в маятнику, що висів над ліжком нашого дволітнього синка.

Тяжка вага з гуркотом упала на дно шафки годинника, а ми всі зірвалися зі сну, не знаючи, де шукати причини незвичайного звуку.

Ми з чоловіком ніколи не були забобонні, тож нітрохи не надавали ваги тому, що обірвалася струна. Натомість сильно подразнила нас можливість небезпеки, що грозила нашому синкові, якщо б тягарець не затримався на дні шафки.

До ранку ніхто з нас більше не зажмуривав ока.

Проголошення загального ополчення

31 липня. Цілий день пережили ми в загальному напруженні, очікуючи вісток про війну зі Сербією. Загальної мобілізації ніхто не сподівався. Тому теж ніхто з нас не вмів собі пояснити причини тривожного голосу церковного дзвона, що збудив нас знову о 12 год. ніччю з 31.07. на 1.08.1914 року.

Спершу думали, що злодії закралися до церкви і вартівники в цей спосіб кличуть помочі громадян. Мій чоловік, зібравшись, пішов розвідати, в чім річ, і за хвилину приніс страшну вістку про мобілізаційний наказ, що його жандарм відчитував під тривожний звук дзвона.

Тривога налягла на нашу спокійну хату, хоч у цю хвилину я навіть і не думала, що й мій чоловік теж піде боронити «фатерлянд».

Моє домашнє

У нас було двоє діток: дволітній Богдан, круглолиций, грубенький хлопчик і дівчинка Люба, котрій заледве 10 діб минуло. Я ще не зовсім

здорова, недавно з постелі встала – ледве ноги за собою тягнула. Були в нас на той час тітка по батькові зі своїм сином Осипом.

Першого серпня пішов чоловік до Галича по платню до податкового уряду. Тут довідався, що й учителі підлягають мобілізації.

Обидва мої брати теж ідуть, син тітки – рекрут у першу чергу, але ніхто з нас не має відваги подати про це вістку матері.

Тривога

Страшне марево сирітства майнуло перед очима моєї душі. Я так його злякалась, що навіть не заплакала. В серці нуртував безпомічний біль, безсильний бунт проти тих, що по їх причині батьки мусять кидати родину і йти на війну.

Хоч бачила я, що мушу покоритися твердій конечності, але все-таки не вірила в можливість війни. Не думала навіть, що чоловік буде далеко від мене довше, ніж тиждень. Не могла навіть припустити до себе думки, що в двадцятому столітті могло прийти до проливу крові.

Думала я, що побрязкотять оружжям, так як було це 1912 р., і на цьому скінчиться. Ця надія була мені великою підпорою і я, випроводжаючи чоловіка, жартувала, що йде битися «за цісаря і державу». І чоловік теж спокійно ладиться в дорогу, спокійно впорядковує свої папери.

Робимо родинну раду, що мені з дітьми робити. Чи до батенька їхати на Поділля, чи зістатися на місці, тобто в Залукві під Галичем. Йдемо на приходство спитати про думку наших стареньких приятелів Муликів. Тут теж всі подразнені – поблідлі лица. Зять др. Мулика в дорогу лагодиться, але решта родини остає тут. Заспокоюють і нас. Обіцяють дати мені і дітям опіку. І ми рішилися: доки вони всі тут, я з ними теж в Залукві остаюся. Скріплені на дусі, в надії на недалекий поворот з війни дорогих серцю осіб, вернулися ми додому. Та все-таки страшне марево розлуки зависло над нами.

Чоловік бере синка на руки, пестить, голубить, до донечки трохи припаде, а я насилу успокоююся свідомістю, що мала дитинка при грудях – зворушення пошкодить маленькій. Під впливом тітки я навіть пообідала, хоч більше ніхто в хаті цієї днини за їду не взявся. Попри все одні других тішимо, що розлука не триватиме довше чим тиждень-

два, а три місяці найдовше. Щоб на Різдвяні свята кінця війни не було, ніхто навіть не подумав...

Найкращий тому доказ, що чоловік упорядковує папери і ладить прохання о прийняття на господарський курс до Дублян. До прохання не стає йому кваліфікаційного табеля, але обіцяє його зі Львова прислати. При тім наказує мене, щоб документи вчасно відіслати. Речинець внесення прохання до 20 серпня, а курс триватиме від 15 жовтня 1914 до 30 червня 1915 рр. Згадали ми, що наша дитинка ще не хрещена. Прикликали місцевого сотрудника. Охрестив донцю. Аж тоді страшний плач болю стряс мною, що і успокоїтися не могла.

Ладиться мій чоловік у дорогу. Бере зі собою тільки чотири пари старого білля, старі хустки до носа, рушники та подущинку. Напозір такий спокійний, складає це все враз із приладдям для голення у валізку.

Нема в мене сили довше здержувати себе. Бухну плачем, але в цей мент чоловік лагідним словом розваги успокоює мене. Приглядаюся, як він розважно вкладає в свій новий портфель якісь папери й лишає все це в столику, а собі бере якийсь старенький портфель. Я його зашиваю. В місце на фотографію вкладає мою світлину і Богданову. І образок Матінки Божої, що його колись давно від мене дістав, теж у портфель кладе. Накінець стягнув свою обручку з пальця і кинув у ящик. «Нащо, – каже, – мені її? Ранять мене, або захворію, та й стягне хто з пальця, а тобі на життя придатися може». Передає мені опісля життєву асекураційну полісу, наказуючи точно платити премії. Відтак і шкільну канцелярію переймаю з поясненнями, де що є, щоб знати, якщо зайде потреба.

Надходить вечір. Сумний вечір. Чоловік пішов у клас, щоб спочити. Моїх очей сон не береться.

Розлука

2 серпня. Ранісінько ми на ногах. Поснідали. І я відпровадила свого друга тільки до входових дверей. Обов'язок покликав мене до діточок. Вернулася я до них з тугою розстання, але з надією, що воно буде недовге.

Поплили перші дні тяжкої розлуки. Старання про діточок виповняли їх один за одним. Дворічний Богданчик захворів. Забув про своє старшинство. На руки проситься. Приходиться не раз обоїчко дітей на руках тримати. Тоді найтяжче на душі, бо бачу свою неміч. І розумію, що даром до супружних тачок впрягається двоє людей. На одну людину вони зтяжкі.

На щастя, тіточка піклуються мною, розраду дають. Хоч і їх материнське серце рве туга за сином.

За кілька днів прийшла деяка рівновага духа. Звільна освоювалися всі з новими обставинами. Думки скупчуються в ожиданні пошти.

Вістки від чоловіка

Чоловік пише часто. Банує не менше від нас. Кожна його карточка приносить мені якусь недоповіджену усно пораду, пригадку. «Не гризїться мною, – просить заодно, – пам'ятай про заплачення асекурації.³⁵ Не матимеш грошей, збудь що». Журиться, щоб ми голоду не зазнали.

Спершу думав про відпустку, але зрозумівши, що на це годі сподіватися, почав просити, щоб я приїхала до Львова.

18.08.

Пише: «Вчора переходили вулицями Львова українські стрільці. Більше як тисячка. Серце радувалося. Дай Боже, щоб ми колись з діточками поїхали в Київ без пашпорта. Солодко вмирати за Рідний Край, та солодше жити для Нього».

Батенько прислали мені 40 корон на прожиток. На грошевім переказі коротка дописка: «Я здоров. Генко (наймолодший мій брат) пішов на війну. В нас спокійно. Військо тільки на двірці. Худобу для війська мусимо дати, так що заледво кому останеться одна корова. З поля збирати нема кому, хоч погода сприяє. Здоровлю всіх – Еміліан».

Воєнні гості

В Залукві розмірно тихо. В селі трохи ополченців з обозом. Гостинцем до Калуша і Станиславова примарширюють війська.

Помучені, припалі порохом... Населення виносить на дорогу воду, а якщо заквартируються, так гостить радо.

Оноді³⁶ зайняло клас шість угорських добровольців. Зладили ми з тіточкою їм вечерю, гостили медом. А тіточка ходили, наче коло рідних. Вони всі мадяри, ні слова іншої мови не знали. Порозумівались ми з ними «на міги», що виходило досить комічно, і хата лунала сміхом.

Вістки з фронту

В газетах читаємо тільки про перемоги австрійських військ. 19.08 плакати звістили про величезну перемогу в Сербії: «40 000 полонених і т.д.» Військо бенкетує. В школі – офіцерська столова. Кухню зайняли. Випікають-висмажують присмаки. Забрали до класу всі мої крісла. Сісти нема на чім. А зайде в хату який ополченець, то зі сльозами оповідає про полишених без опіки жінку й дітей. З Городенщини дістають ополченці вістки, що мадяри нищать людську працю, збиткуються над населенням. Ми не вірили – аж змірили.

20 серпня. Прийшли мадяри до Залукви. Поприпинали коло церкви коні, в'їхали возами в збіжжя, косять на полі, що хочуть, а коней годують снопами пшениці і жита. В повітрі шумлять літаки, а ми цікаво слідимо невидальщину.

Галич – твердиня

Цісарсько-королівський командант галицької твердині Завадський оголошує плакатами гостре зарядження в справі заосмотрення населення в живність, береження нічного часу від 20 год. до 4 год. рано.

На знак, даний гарматним пострілом, всі мають вертати з поля домів і т.д.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ